

MÉSZÁROS JÁNOS, ORBÁN ÉVA

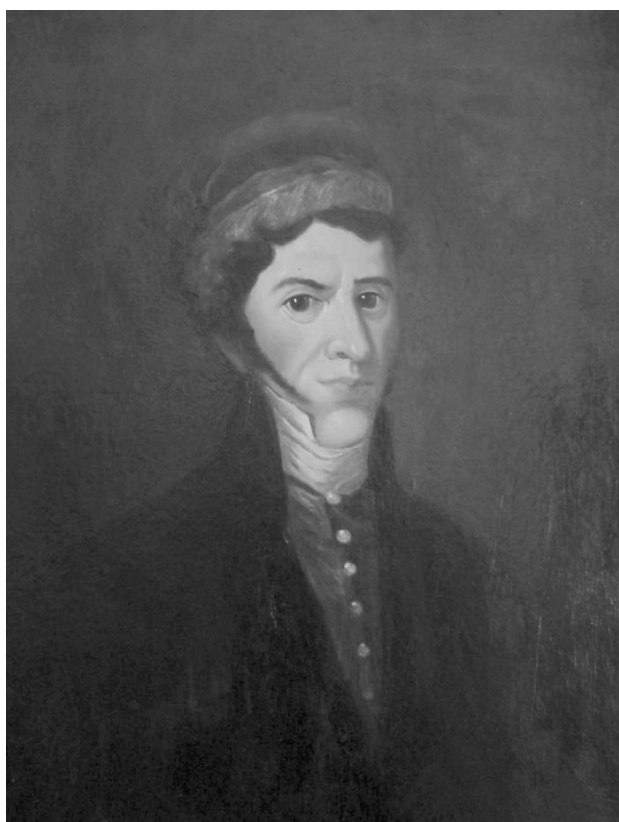
Tolnay Sándor szerepe a magyar állatorvosképzés és -szaknyelv kialakításában

Tolnay Sándor (1748–1818) szerepe a magyar állatorvosképzés megindításában egyértelmű, míg a magyar állatorvosi szaknyelv kialakításában szerepe szintén döntő volt, de nem kizárólagos. Részből az *Ars Veterinaria* a budapesti Egyetem Orvosi Kara egyik tanszékeként indult meg, s így az állatorvosi szaknyelvben oly gyakori magyar orvosi szakkifejezések (amelyek „múltjáról” e lap első számában Vizi E. Szilveszter szép áttekintést adott) szinte természetesen épültek be a meginduló állatorvosképzésbe. Másrészt a magyar állatorvosi szaknyelv csirái már Tolnay előtt is megvoltak, bár annak kiterjesztésében *Tolnay*nak meghatározó szerepe volt.

A Tolnay előtti magyar állatorvosi szaknyelv írásos emlékeit általában Bóhm Mártonnal szokták kezdeni, akinek nevét (ma sem ismert) fordítói Tseh Mártonná „magyarították”, sőt egyik kiadója a bevezetőben azt érzékelteti, hogy Tseh, a Nemzethez szóló szerző, derék magyar ember. A „*Lovak Orvosságos Megpróbált új könyvestskéje*” (1) először 1656-ban, majd 1676-ban és 1697-ben jelent meg magyarul és szinte kideríthetetlen számú kiadásban németül. Szakmailag a könyv szinte értékelhetetlen, de a minden kiadásban eltérő magyar nyelvű változatokban az ismeretlen fordítók nyelvi szempontból sem adtak sok marandó. Csósz Gyula 1937-ben kiadott *Állatorvosi Műszótár* (2) c. kitűnő könyvéről írt cikkében (*Magyar Állatorvosok Lapja*, 1955) (3) arról tájékoztat, hogy a Tseh Márton könyvében található állatorvosi kifejezések javarészt (harmadfő = harmadfű, szűrféreg = szőrféreg stb.) a megfelelő helyen besorolta. Sajnos, ennek a sem írni sem olvasni nem tudó „főlovásznak” (?) németül lediktált tapasztalatai nemcsak szakmailag, hanem fordítói által írt szövegükben sem járulhattak hozzá jelentősen a magyar állatorvosi szaknyelv kialakításához.

Mielőtt Tolnay Sándor szerepét ismertetnénk, röviden utalnunk kell a hazai állatorvosképzés megindulásának körülményeire, amelyet legújabbban Karasszon Dénes foglalt össze a „200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás” (4) c. 1987-ben megjelent könyvben.

Hogy a Habsburg Birodalomban (Franciaország után) megindulhatott az állatorvosképzés, Mária Teréziának köszönhető, mert növendékeket küldött Lyonba, akik hazatérve 1767-ben Bécsben megnyitották „tankórodájukat”. Azonban a Legfelsőbb Helyen nem patológokavácsokra, hanem orvosdoktorokra kívánták bízni az állatorvosképzést. Ezért ilyen végzettségű szakem-

bereket is küldtek Franciaországba tanulmányútra, köztük Wolstein tábori sebészt (akinek, mint később látjuk, közvetve jelentős szerepe lett a magyar állatorvosi képzésben is). A bécsi egyetem orvosi karán 1775-ben nevezett ki az Uralkodónó állatorvos-tan professzort, s egyidejűleg intézkedett, hogy a kolozsvári „Orvossebészeti Tanintézetben” is kezdjék meg az állatorvosi ismeretek oktatását.

Mária Terézia a már említett Wolstein professzort Magyarországra küldte, hogy Óbudán nyissa meg állatorvosi iskoláját. Ő azonban Bécsben kívánt iskolát alapítani, amely – II. József előzetes engedélyével – 1778-ban nyitotta meg kapuit.

Magyarországon II. József 1782-ben rendelte el a Pesti Tudományegyetem Orvosi Karához csatolandó állatgyógyintézet felállítását. Az egyetemi tanács Wolsteint kérte fel a tervek kidolgozására, aki Tolnay Sándor orvosjelöltet javasolta az új intézmény ve-

zetőjének. Tolnay ösztöndíjként Wolstein egyik tanítványa lett. 1786-ban megszületett a rendelet az állatgyógyászati tanszék felállítására. 1787. február 6-án a helytartó tanács konkrét utasítása tekinthető az állatorvosi szakoktatás alapító levelének. Tolnay Sándor 1787-ben Pestre érkezett, s megkezdte az „Ars veterinaria” tárgy keretében állatjárványtani előadásait az orvos- és sebészhallgatók számára. Rendkívül szívós munkával (több lépcsőben) sikerült megfelelő helyet találnia az oktatás számára. Mitterpacher Lajossal, a mezőgazdaságtan első egyetemi professzorával összefogva meg kellett küzdeni Pálffy Miklós gróf javaslatával, aki Bécsbe kívánta helyezni az állatorvosképzést, a magyar lakosságtól gyűjtött pénzből. Tolnayék ellenérvében nagy hangsúlyt kapott, hogy a tanítás Pesten, az ország nyelvén, magyarul folyik, s Tolnay már kellő számú magyar tankönyvet is bocsátott hallgatói rendelkezésére. Érveik meghallgatásra találtak, s így a pesti egyetem orvoskarának állatgyógyászati tanszéke megmaradt.

Tolnay nemcsak azzal szerzett múlthatatlan érdemeket, hogy a nagy nehézségek ellenére megindította az állatorvosképzést, hanem azzal is, hogy megfigyelései, tanulmányai eredményeit könyvekben megírta, vagy ezek felhasználásával Wolstein könyveit magyarra fordította. Valójában ezek tekinthetők az első olyan állatorvosi szakkönyveknek, amelyek a kor színvonalán álló szakmai ismereteknek a gyűjteményei. Egyben a belőlük áradó gondolatok tájékoztatnak írójuk általános nézeteiről is. Kifejezetten kitűnik belőlük az olvasónak szóló sok tanács. Külön említésre méltó könyvei nyelvezete, sokszor szemléletes fogalmazása, vagyis a korra jellemző többnyire élvezetes magyar nyelv olvasásának gyönyöre. Könyveiből vett néhány gondolatát a szerző által használt írásmódban idézzük fel. (Ő kezdetben még f jellel írta a mai s-betűt, később váltakozva, és egyes szavak – például az általános névelőként használt a’ – írása is más, mint a ma használatos. Minthogy nyelvészettel (is) foglalkozó dolgozatról van szó, az idézeteket megpróbáltuk az eredeti könyvben szereplő ódon ortográfiával írni, s ezeket a részeket dőlt betűkkel jelezzük). Az alábbiakban (példaként) néhány magyar nyelvű könyvének egyes részleteit mutatjuk be, hangsúlyozva, hogy Tolnay latin és német nyelven is több könyvet írt.

A’ MARHA VESZÉLYRŐL (5) szóló könyvetskét (1784, 1786) részben előbbi könyve folytatásaként, de főleg a paraszt emberek kedvéért fordította le, *Kedves Hazám Magyarországnak!* című bevezetésben így indokolva: „*Minthogy Felsőleges Urunk az alatta lévő országinak, s népeinek köz hasznáért a’ barom állatok orvosló oskoláját Bétsben fel állítani kegyelmesen méltóztatott, és én ugyan azon oskola Direktorának élő nyelvén való tanítását hallgattam, kívántam ezen könyvetskének fordítáfa által azon kötelefségnek egy részben meg-felelni, mellyel minden igaz Haza-fíú tartozik kedves Nemzetének mint vezedelmes kárvallását távozlatni, mint pedig boldog állapotját tehetsége szerént előbbre segíteni*”. Ez a könyvetske ...a’ falusi gazdáknak nem kevés hasznára fog szolgálni; minthogy ez rövideden, és értelmesen meg-

A’
MARHA VESZÉLYRŐL
SZÓLÓ
KÖNYVETSKE,
MELLYET
A’ PARASZT EMBEREK KEDVÉÉRT
WOLSTEIN AMADEUS JÁNOS
Az Orvoslás, és Seb-gyógyításnak Dok-
tora, Bétsben a’ Felsőleges Tsászári, s Ki-
rályi állatok-Isptályának Direktora, s
orvosló Tudományának moftani
Tanítója
Német nyelven ki-adott,
moft pedig
TOLNAY SÁNDOR
Egy az embereket, és barmokat orvosló
Tudománynak Tudófsai között
Magyar nyelvez
ki-botsátott.

BÉTSBEN,
Nemes Kurtzбек József betűivel.
1786.

tanitya őket, mitől oltalmazák ez után leg-inkább az egészséges marhájokat, s mi módon orvofolják azokat, ha meg-betegednek.” Könyvecskéjében szakszerűen ismerteti az egyes betegségek tüneteit és az elhullott állatokban látható (kórbonctani) elváltozásokat. Ismerve pl. a lépfene kórbonctani képét, 1786-ban megjelent könyvecskéjében azt híven írja le: „*A’ melly marhák ezen dög-nyavalyában el-vefznek, azoknak lépe lágy, fel-puffadt, felet-tébb lyukacsos, kék, feket, s habzó vérrel tellyes* (hyperaemiás léptumor), *a’ húsa is illyen színű, vére pedig a’ nagy élet ereiben igen híg...*”. A szájfájást és a körömfájást külön betegséggként tárgyalja, de hogy a ragadós száj- és körömfájásról van szó kitűnik abból, midőn azt írja: „*A’ körnök betegsége hol magányosan, hol pedig a’ száznak betegségével támad.*”

Több fejezetben foglalkozik, a beteg állatok etetésével, itatásával, s hangsúlyozza, hogy „*Illy veződséges munka mellé, a’ minémű a’ beteg marhákval való bajlódás szokott lenni, egy felől szorgalmatos, serény, és fáradhatatlan szolgák kívántatnak; más felől pedig szükséges, hogy a’ gazdák, és gazda afzfzonyok is részkről semmit el ne mulassanak...*”.

Ebben a 60 oldalas könyvecskében Tolnay Sándor még bécsi mestere hatására a betegségek okát döntően a helyi körülmények hibájára és az időjárás szélsőségeire vezeti vissza. Mint látni fogjuk sok tapasztalás után maga korigálta ezt a felfogást, s igazi „járványtanos” szakember lett.

BARMOKAT ORVOSLÓ-KÖNYV (6)...(1795)

Bevezetőjét köszönettel kezdi, imígyen: „A' Felféges Hadi-Tanátnak köszönöm, a' mit tudok; ez viselt az 1769-dik Eftzendőtől fogva az 1775-dikig gondot oktatásomról, ez intézte útaztatásomat”.

„ELŐL-JÁRÓ BESZÉD. Ebben a könyvben tsak rövid jegyzések, kevés szemlélt dolgok, és némelly ki-fejtett kérdések; tsak mostanság támadott új Tudománynak gyenge bimbói foglaltatnak. Én ezeket külömbb-féle időben, külömbb-féle Országokban, és az Égnek külömbb-féle tája alatt gyűjtöttem; a'mint természet szerént azokat láttam, a'mint elmémben fenn-tartottam, úgy közlöm az Olvasóval”... „Ha nálamnál értelmesebb Férjfiú azokból jobb tudósít adna, kétség kívül különös tisztelettel, és köszönettel tartoznám néki”.

A Lajstrom szerint az ELSŐ RÉSZ „A' Marhákról, azoknak dögletes nyavalyáiról, és Orvosiról” szól 13, a MÁSODIK „A' Dög-nyavalyába egett marháknak meg-öletéséről” 5, a HARMADIK „Miként kellesek a'Szarvas-marháknak, Júhoknak, és Sertéseknek külömbb-féle Dög-betegségeiket meg-ismérni, s el-távoztatni, és azokat orvojolni?” 19 szakaszból áll. A MÁSODIK OSZTÁLY 11 szakasza „A'Júhoknak külömbb-féle Dög-betegségeiről”, míg a HARMADIK OSZTÁLY „A' Sertéseknek külömbb-féle Dög-betegségeiről” szól. A 309 oldalas könyv az akkor ismert betegségek teljes gyűjteménye.

Az igazi oktató ars poetikája tükröződik midőn azt írja, hogy „szükséges némelly homályos szokat, melyek e munkában több ízben elő-kerülnek, 'f talán nem elegendő világosak, meg-magyarázni; efféliek a' Dögnyaivalák, Epidémiák, Nyáj-betegségek, Krizisek, Kontágiók, az egéjszefes éf beteg Idők”. A Dög-nyavalyát így jellemzi: „ez a' tehenekben a' tejet meg-afasztyta, a' szemek nedveffégét ki-száraztya, a nyálat el-fogyasztya, és megsűrti, a' szájnak ízét el-vefzi, és a kérődéft el-nyomja, a' eledelek eméjstéfét akadályoztattya, a' ganéjlást, és néha a vizelejt tartóztattya. Ehhez a' súlyos állapothoz még egyéb dolgok is ütköznek, ugy-mint a' bőr alatt némelly rándútások. Tapaszaltatnak, azon fellyül fog-tsikorgatás, a' hafnak megrekedése, has-menésf, fejrázás, rettegés, és a' erekjárásiban külömb-féle változások vétetődnek észre. A verést nem tetsenek érezni, és ha menésre kinszerítetnek, erejük nintsen, kiváltképen a' hátulzó lábaikban”. Tökéletes leírása ez a tüneteknek, ma is világos fogalmazás (ha másképpen írunk is némely szót).

Lényegesnek tartja a beteg állat gyors felismerését, és például a bélsár és a vizelet ürítési módjának megfigyeléséhez az alábbi szempontokat nyújtja: „Midőn a' marhák ganéjlanak, vallyon fájaldalmokat jelentik-é vagy femf nem fetskendik-é magoktól a' ganéjt, avagy nem nyögnek-é, midőn azt magoktól el-botfátják? Mikor efnek hafmenésbe? Gyakran, vagy ritkán vizellenek-é a' marhák? Nem vizellenek-é fájdalommal? És az italhoz képeft

szokott bővséggel vizellenek-é?. E megfogalmazásból kiderül a szerzőnek jó a megfigyelő és (ma úgy mondjuk, hogy) lényeglátó képessége.

Ennek a könyvismeretésnek nem lehet célja a könyv szakmai értékelése, hiszen annak nyelvészeti vonatkozásait szeretnénk jellemezni. Az olvasmányos írásból azonban kitűnik, hogy Tolnay Sándor tanítómesteréhez Wolsteinhez hasonlóan a betegségek keletkezését még mindig különféle tartásitakarmányozási hibákban, az időjárás szeszélyességében stb. látta. Érthető ez abban a korban, mikor még a baktériumokat sem ismerték, nemhogy a vírusokat. A szerző nagy tapasztalatából azonban rájött, hogy vannak dög-nyavalyák, melyek (az akkori szerekkel) nem gyógyítha-

BARMOKAT
ORVOSLÓ-KÖNYV,

MELLYET
A' KÖZ-JÓNÁK HASZNÁRA

KI-BOTSÁTOTT

TOLNAY SÁNDOR,

A' BARMOKAT ORVOSLÓ TUDOMÁNYNAK
TUDOSA, ÉS PESTEN A' KIRALYI UNIVERSI-
TASBAN KOZÖNSEGES KIRALYI
PROFESSORA.

PESTEN,
FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY
BETŰIVEL.

1795.

tók. Ezért írja: *”Mind a hofzfas tapaszalásból, mind pedig a leg-tudófsbb Orvofok bizonyításából tudjuk, hogy ekkoráig még egy orvofság se találtott, melly a’ Dög-nyavalya ellen hathatós erejét tellyefséggel mütatta volna; sött a’ leg jobb fterek is ártalmafok vóltak fokszor a’ beteg marháknak, azok ellenben, mellyek a’ vezélytől meg-menekedtek, hol a természetnek, hol pedig az időnek fzerentsés változáfa által maradának életben. Ha ezek igazak, akkor vagy tudatlannak, vagy vak-merőnek kellene mondanani az Orvof, ki a nyavalyás (t. i. illik fertőző betegségben, akkor főleg a vírus okozta keleti marhavészben szenvedő) marháknak orvofságokat ad”.* Máshol a sok eredménytelen gyógykezelés nyomán így összegzi véleményét (1795-ben): *„melly távul vannak még tőlünk azon idő, mellyekben a’ barom Orvofok értelme a’ mély fetéséből világos igaz útra fog téríteni”* (Bezzeg Tseh Márton mindenre tudott ajánlani orvosságot, mélyen keverve a babonák világából származókkal). A bajok okát eleinte a kedvezőtlen körülményekben kereső Tolnay azonban később rájött a betegek elkülönítésének fontosságára, sött (eleinte a mélyen elítélt) leületés szükségességére, a hullák és a bőr ártalmatlanná tételére. Mivel pedig írás közben mindig kifejezi érzéseit is, a könyv a mai olvasónak is élvezetes. Hogy mennyire együtt élt Tolnay a gyakorlattal, e könyve elején lévő kézírásos szövege is bizonyítja. Ilyet olyan ember ír, aki ha újat lát, azonnal kiegészíti korábbi írását.

„A’ BAROM-ÁLLATOK SEB-GYÓGYULÁSA TUDOMÁNYÁRÓL” (7)

Az 1785-ben Bécsben nyomtatott könyv hosszas előszavában megindokolja, hogy mi indította a könyv megírására; *„...mint igaz Haza-fíú azon szempillantástól fogva, miolta Felséges Urunk különös kegyelméből az Orfzág költségén Bétsben a’ Barom orvosló Tudománynak meg tanulására rendeltettem. Első kötelefségemnek tartottam, ezen munkámnak kiadásával édes Hazámnak alázatofsan kedveskednem, ’s azon fogyatozását, mellyet ekkoráig a’ Marha orvosló könyvekben szenvedet, tehetségem fzerint helyre hoznom”.*

A „Lajstrom” szerint a 405 oldalas mű 4 könyvre és ezeken belül 9-5-3-7 „Réfzre” tagozódik. Az ELSŐ KÖNYVBEN többek között „A’ Gyuladáfáról” általában, majd „A’ Valóságos Gyuladáfának természetéről”, „a’ Gyuladáfos Daganatok el-ofzlatáfáról”, „Az Evesedéféről”, A’ Tályogok gödreiről”, „Az Meleg és Hided Fenéről”, „A’ Fekélyekről”, „az egyes Réfzek el-haláfáról” fejt ki véleményét és hosszasan foglakozik a gyógyítás lehetőségeivel. Külön „KÖNYV”-ben ír „A’ Fattyú gyulladáfáról” és a’ Szemek gyulladáfáról”. Részletesen ismerteti a daganatokat, és „A’ Tsontok Nyavalyáiról” szól az ötödik KÖNYV.

Már a felsorolásból is látszik, hogy a könyv leginkább a lovak sebészeti bántalmait tárgyalja. Ez érthető, hiszen az állatorvoslás megindítását Európában az 1700-as évek közepétől döntő módon a hadsereg loállományának megóvása és a hadtápok jelentős hányadát képző kísérő marhacsordák keleti marhavésztl való védelme motiválta. Mindenesre Tolnay ebben a könyvében

A’ BAROM - ÁLLATOK SEB - GYÓGYITÁSA TUDOMÁNYÁRÓL

IRTT KÖNYVEK,

M E L L Y E K E T

WOLSTEIN AMADEUS JÁNOS

az Orvoslás, és Seb-gyógyításnak Doktora, Felséges Tsáfszari, ’s Királyi Állatok Ispitályának Direktora, ’s orvosló Tudományának mostani Tanitoja

Német nyelven ki-adott,

most pedig

T O L N A Y S Á N D O R

Egy az Embereket, és Barmokat orvosló Tudományának Tudofai Közül

Nemzetének köz hasznáért tulajdon költségével

Magyar nyelven

Királyi Privilegium alatt

ki-bocsátott.

B É T S B E N,

Nemes Kurczbek József hátsáival,

1 7 8 5.

tudatossá tett több olyan ismeretet és eljárást, amelyeket (olykor a babonákkal ötvözve) korábban laikusok próbáltak alkalmazni.

„A’ LOVAK KÜLSŐ SZÉP, VAGY RÚT TERMETEK’, ‘HIBÁK MEG-ESMÉRÉSÉRŐL...” (8) (1804)

E lovaskönyv első részében részletes leírást olvashatunk a ló testrészeiről, színeiről, korának meghatározásáról, valamint arról, hogy *„Minémű testi tulajdonsággal bírjon egy Mén-ló, mitso-da hibák tejkik azt a’ fajzásra alkalmatlanná”,* továbbá tájékoztat *„Egy tsikót nevelő házi, vagy ménesbeli Kantzának jó, és rofz testi tulajdonságáról”.*

Nagyon hasznos és a mai ismeretek alapján is jó ismertetéseket olvashatunk „A’ Lovaknak belső Betegségeikről”. Élvezetes olvasni pl. „A’ Kólíka jeleiről”, amelyek közül megkülönbözteti „a’ gyülladásbéli” a Szél, a’ Gelesztás, a’ Nyilas, a’ Görtsős, a’ Vesés kólíkat. Ismerteti az általános tüneteket mondván: *„Mind-den-féle Kólíkában következendő közönséges jelek tapaszaltatnak: a’ ló felettébb szomorú, az első lábaival kapálódzik, fejét, füleit alá-hajtya, nem efszik, nem is ifzik, sött undorodik az eledeltől, ’s italtól, fűj, ásítózik, felette igen nyög, farkát fel-fel-emeli, mint-ha vizelleni vagy ganéjlani akarna. A’ monyosoknál (mai szóval méneknekél) a’ mony annak hüvelyéből (tasakjából) ki-ki-jön, ’s a’ ló erőlködik a’ vizeletre, azért a’ hátulsó lábait egymástól távol kitefzi, végre pedig le-le-tsapja magát a’ földre, és egygyik oldaláról a’ másakra hömpölyög, és nem marad fekvé, hanem hirtelen*

A'
L O V A K'
 KÜLSŐ SZÉP, VAGY RÚT TERMETEK,
 'S HIBÁI
MEG-ESMÉRÉSÉRŐL,
 É S
 AZOKNAK BELSŐ,
 'S KÜLSŐ BETEGSÉGEIK'
ORVOSLÁSÁRÓL.

IRTA
TOLNAY SÁNDOR,
 A' BARMOKAT ORVOSLÓ TUDOMÁNYNAK TUDÓSA,
 ÉS PESTEN A' KIRÁLYI UNIVERSITÁSBAN
 RENDES PROFESSORA.

Két Rézre metfzett Táblákkal.

PO'SONTBAN ÉS PESTEN,
 FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY
 b ö t t ü i v e l .

1 8 0 4 .

fel-fel-ugrik, és újra lótfut, felette nyughatatlan, végre pedig felettebb izzadni kezd, mikor nagyon el-érte a' rágás (rángás?), egy szerre csak el-el-esik lábairól, és hirtelen el-döglik". Aki még nem látott kólikában szenvedő lovat, a pontos leírás alapján el tudja képzelni a nagy fájdalommal kínlódó jószágot. Nagyon szemléletes a' Szarvas-betegség (tetanusz) leírása is: „A' Szarvas-betegség által értődik azon nyavalyája a' lónak, midőn a' szája be-záródik; és a hátúlsó áll-kaptza az alsóhoz olly szorosan kaptolatik, hogy azt femmi módon, és emberi erővel fel nem lehet nyitni". Tökéletes leírása a szájzárnak. Sajnos a prognózis ma sem sokkal kedvezőbb, mint Tolnay idejében volt, mert ma is (a görcsoldók, nyugtatók, szíverősítők, hyperimmun szérum, mesterséges táplálási lehetőség stb. mellett is) gyakran igaz, hogy „Ez igen veszedelmes nyavalya, a' lóban, mert annak gyógyítása bizonytalan, és igen ritka lovat belőle ki-gyógyítani". A Harmadik részben „A' lovak külső Betegségeiről" ír, nagyjában azokról, melyeket egy korábbi könyvből már ismerünk. Újszerű viszont a következő rész „A' Próba-tételekről közönségesen" című, amelyben a' érvágásról, a' Sinórhúzásról (vászonzsík vagy a fekete hunyor gyökér bőr alá vezetése), az égetésről, a herélésről ír, majd a ló lerajzolását, csontváza ábrázolást, a sebészeti eszközöket, a belső és a külső orvosló szereket ismerteti. I. Ferenc császár e Bécsben és Pozsonyban 1804-ben kiadott könyvéért Tolnayt Lipót-renddel tüntette ki.

„OKTATÁS A' MARHA DÖGNEK MEGELŐZÉSÉRŐL ÉS ORVOSLÁSÁRÓL” (9) (1816)

Ez a 115 oldalas könyv a marhadög megelőzéséről és orvoslásáról szól. „mellyhez ... amaz országos, ragadós, egy-néhány kóborló nyavalyáknak gyógyítása is járul, mellyek a' lovakat, juhokat, és sertéseket pusztíttyák". Mai elnevezéssel (a tartalomjegyzék sorrendjében) a keleti marhavészről, a juhhimlőről, a száj- és körmfájásról, a lépfenéről, a májmételykóról, a takonykóról, a rühösségről, a veszettségről szól. Cikkünk jellege folytán nem ismertetjük e betegségekről írottakat még vázlatosan sem, de éppen nyelvi szempontból is érdekes lehet a szerző nézeteit bemutató néhány idézet. Ezekből kiderül, hogy néhány évtized alatt Tolnay Sándor nézete a betegségek okait illetően megváltozott, s a helyi kedvezőtlen körülmények javítása helyett (mellett?) a fertőző betegségek elleni védekezésben a zárlati intézkedésekre, az izolálásra helyezi a súlyt.

Miután ismerteti a járványok terjedési módját, megelőzési lehetőségeit, így ír: „Ezekből szükségképen következik, hogy a' regulákat, mellyek a' marháknak ragadós nyavalyáit illetik, nem csak általlyában a' megelőző, és gyógyító közönséges orvosságoknak előterjesztésére kell öszveszorítani; hanem hogy rendelkezéseket (rendelkezéseket) is kell tenni, mellyek a' ragadós nyavalyáknak terjedését minden kitelhető móddal megátollyák, vagy legalább elfojtsák". Kiemeli a járványok terjesztésében az ember szerepét is, mondván „Elterjed végtére az emberek, és béresek által, kik a marhára gondot viselnek, 's más emberekkel a' templomban, a'

O K T A T Á S

A'

MARHA DÖGNEK

MEGELŐZÉSÉRŐL ÉS ORVOSLÁSÁRÓL,

mellyhez

amaz országos, ragadós, és egynehány kóborló nyavalyáknak gyógyítása is járul, mellyek a' lovakot, juhokat, és sertéseket pusztíttyák.

B U D Á N N ,
 A' Magyar Kir. Universitas' betűivel

1 8 1 6 .

vásárban, vagy a' korcsmában öszeakadván, reájuk ragasztyák, tudtok és akarattyuk nélkül is, a' nyavalyának terjesztő szerét, és így más helységekbe küldik, hol még a' legegészségesebb marhák is megvesztegettetnek". Más helyen: „Az olyan helységekben, hol marhavásárok tartanak, vagy a' mellyeken keresztül a' kereskedők, és mészárosok hizlalt, vagy a' házimunkára való marhát hajtanak, a' bírák és előljárók figyelmesek legyenek, és soha meg ne engedjék, hogy az odavaló lakosok, még a' vásár tart, marháikat a' legelőre bocsássák; hanem kiki tartsa a' magáét otthon a' istállóban. Szabad ne legyen tovább az is, hogy az idegen marhák a' házak mellett való istállóba befogadtassanak, vagy a' helységnek legelőjére eresztessenek... Valaki az idegen szarvas marhát, melly gyanús helyről érkezik, eltitkolya, és a' helység' bíráinak bejelenteni elmulaszttya, azt a' bírák bizonyos büntetés alá vessék". Nyomatékos utalás ez a későbbi bejelentési kötelezettségre, s milyen nagy lépést jelent ez a felfogás a korábbi évtizedekben valtothoz képest, amikor a dögnyaivalyák okát Tolnay (mestere nyomán) a helyi kedvezőtlen körülményekben látta. Új szemlélete szépen mutatkozik meg a veszettség elleni ajánlásában is, „hogy tehát a' kutyadühöt, mihelyt az ebek között támad, azonnal ellehessen nyomni, szükséges, hogy a' haszontalan (ma kóbornak mondjuk) kutyáknak száma kisebbnek tetessen; mert mennél kevesebb ilyenkor a' helységben a' kutya, annál ritkább a' nyavalya, és annál nehezebben terjednek el a' harapás, avagy marás által. Kinekkinék ajánlatik tehát, hogy ezen esetekben a' haszontalan kutyákat a' helységből akarmiképen eligazítsa; és ha önkint meg nem cselekszi, erre a' fellyebvalóságától kényszerítessen”.

Legnagyobb sikert aratott „**Artis veterinariae compendium pathologicum...** (10) (6. ábra) könyve nemcsak a pesti egyetem kötelező állatorvosi tankönyve lett, hanem több nyelven is megjelent, a Koppenhágai Tudós Társaság elismerő oklevelét is elnyerte, s nagy szerepe volt abban, hogy Tolnay a Koppenhágai Baromorvos Társaság külföldi levelező tagjává választotta.

A fenti csak vázlatosan ismertetett könyvek listája is mutatja, hogy Tolnay milyen nagy odaadással és hozzáértéssel dolgozott a hazai állatorvosképzés és egyben a magyar állatorvosi szaknyelv kialakításán. Ennek eredményeként az 1800-as évek elején a „4 éves orvosi s a 2 éves sebészeti tanfolyam megtartván, több tantárgy, nevezetesen a törvényszéki orvostan, az orvosi rendészet, a szemészet és az állatorvostan hallgatása úgy az orvos-, mint a sebészhallgatóknak kötelezővé tétetett... Egy később (1790. május 21.) kelt helytartótanácsi rendelet azt is meghagyja, hogy Tolnay a sebészhallgatóknak félóráiig magyar, félig latin nyelven adjon elő”. (Magyary-Kossa Gyula: Magyar Állatorvosi Könyvészet 1472–1904) (11). Hogy mennyire eredményes volt Tolnay ténykedése a magyar nyelvű állatorvosi szaknyelv elterjesztésében, misem bizonyítja jobban, mint Flór Ferenc (a honvédorvosi kar későbbi főnöke, a Rókus Kórház és Pest későbbi főorvosa) nyilatkozata. Flór Ferencet ugyanis, mikor az 1830-as évek közepén hazatért berlini-bécsi sebészeti

tanulmányútjáról, segédtanárnak alkalmazták az egyetem állatorvosi intézetében, ahol állatorvosi ismereteket oktatótt. „Valójában itt döbbsent rá, hogy a csak anyanyelvüket ismerő „baromorvosoknak” milyen nehéz előadni a latin meghatározásokat és elnevezéseket tartalmazó medicinát” írja Flór Ferenc életművét ismertető Kapronczay Károly (12). Tolnay munkásságának beérését jelenti, hogy az állatorvos oktatásban polgárjogot nyert a magyar nyelvű oktatás (még akkor is óriási eredmény volt ez, ha azzal a negatívummal járt, hogy a hallgatók már nem tudtak latinul...).

Tolnay a tanításon és az állatorvosi intézet vezetésén kívül a helytartótanács véleményező szakközegeként is jelentősen hozzájárult a hazai állatjárványok megfékezéséhez. 1792-ben két, a keleti marhavészre vonatkozó részletes (24, ill. 13 fejezetből álló) utasítást is kidolgozott, szigorú zárlati intézkedésekkel. Azokat minden megye kötelező végrehajtásra megkapta.

Szabadjon a „Magyar orvosi nyelv” hasábjain kiemelnünk, hogy az orvosjelölt és az állatorvos Tolnay a magyar állatorvosképzés útját a pesti egyetem orvosi karáról indulva, annak egy tanszékeként kezdte egyengetni, s az állatorvosi szaknyelvbe átültetett minden olyan orvosi kifejezést, amely indokolt volt. Nyomdokait követve a későbbi utódok is mindig szoros szakmai és sokszor baráti kapcsolatot alakítottak ki orvos kollégáikkal. Szerencsére ma is több közös szakmai társaságunk (Élettani,

ARTIS
VETERINARIAE
COMPENDIUM

PATHOLOGICUM.

DE
COGNOSCENDIS, ET CURANDIS ANIMALIUM
EPIDEMICO-CONTAGIOSIS, ET PRAECIPUIS
SPORADICIS MORBIS.

CUM
ADNEXIS FORMULIS, ET TABELLIS

EDIDIT
ALEXANDER TOLNAY

IN REGIA UNIVERSITATE PESTIENSI ARTIS VETERINARIAE PROFESSOR REG. PUBL. ET HUIUS
INSTITUTI PRAEFECTUS.

Sicuti animalia post hominem, ita veterinaria post
medicinam secunda est. *Vegetius.*

PESTINI, POSONI, et LIPSIAE,
TYPIS JOAN. MICH. LANDERER DE FÜSKUT
REG. PRIV. TYPOGR. ET BIBLIOPOLAE.

1799.

Kórtani, Mikrobiológiai, Parazitológiai, Zoonózis stb.) működik, amelyekben a szaktudás és az egyéni habitus szabja meg mindenkinnek a helyét, s nem a diplomája. Milyen kár, hogy ez a valóban rokon két szakma az erőltetett és sokszor mesterkéltn integráció során az egyetemi oktatásban szervezetileg nem talált egymásra. Jó lenne, ha Tolnay életműve ebben az irányban is hatna.

Irodalom

1. (Boehm, Martin) Tseh Márton: Lovak orvosságos szép új könyvetskéje, amelyben sok-féle próbált experimentumok és orvosságok találatnak... Lőtsén : Brewer Sámuel, 1676. 104 p.
2. Csósz Gyula: Állatorvosi műszótár. Budapest : Stephaneum nyomda Rt., 1937. 227 p.
3. Csósz Gyula: Legrégibb természettudományi könyvünk műnyelve. Magyar Állatorvosok Lapja. 1955. 10. 8. 281–282.
4. 200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás: 1787–1987. Szerk. Holló Ferenc. Budapest : Mezőgazd. Kvk., 1987. 463 p.
5. Wolstein, (Johann Gottlieb) Amadeus János: A' marha veszélyről szóló könyvetske, mellyet a' paraszt emberek kedvéért ... német nyelven kiadott, most pedig TOLNAY Sándor... magyar nyelven ki-botsátott. Bétsben: Nemes Kurtzbek József betűível, 1786. 60 p.
6. Tolnay Sándor: Barmokat orvosló-könyv. Pesten : Fűskuti Landerer Mihály' betűível, 1795. 309 p.
7. Wolstein, (Johann Gottlieb) Amadeus János: A' barom-állatok seb-gyógyítása tudományáról írtt könyvek, mellyeket ... német nyelven kiadott, most pedig TOLNAY Sándor magyar nyelven királyi privilegium alatt ki-botsátott. Bétsben : Nemes Kurtzbek József betűível, 1785.
8. Tolnay Sándor: A' lovak' külső szép, vagy rút termetek' 's hibái' megismeréséről, és azoknak belső 's külső betegségeik' orvoslásáról. Posonyban és Pesten: Fűskuti Landerer Mihály' betűível, 1804. 214 p.
9. Tolnay Sándor: Oktatás a' marha dögnök megelőzéséről és orvoslásáról, mellyhez amaz országos, ragadós, és egynéhány kóborló nyavalyáknak gyógyítása is járúl, mellyek a' lovakat, juhokat, és sertéseket pusztítják. Budán : A' Magyar Kir. Universitás' betűível, 1816. 115 p.
10. Tolnay Sándor: Artis veterinariae compendium pathologicum. Pestini, Possonii et Lipsiae, Joan. Mich. Landerer de Fűskut, 1799. 254 p.
11. Magyary-Kossa Gyula: Magyar állatorvosi könyvszet 1472–1904. Budapest : Országos Állatorvos Egyesület, 1904. 346 p.
12. Kapronczay Károly: A „legnagyobb magyar orvos” emlékezete Flór Ferenc. Orvosi Hetilap 137. (1996). 30. 1652–1653.